

Мустафа ЕМУРЛА

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, България

ЧАСТНИТЕ УЧИЛИЩА В КЪРДЖАЛИЙСКИ РЕГИОН (1919–1939 г.)

Mustafa EMURLA

“St. Cyril and St. Methodius“ University of Veliko Tarnovo, Bulgaria

PRIVATE SCHOOLS IN THE KARDZHALI REGION (1919–1939)

The education of the children of Bulgarian subjects in the Kingdom of Bulgaria belonging to ethnic and religious communities other than the Bulgarian is held in public, private and foreign schools.

The number of children belonging to the Bulgarian-Mohammedan and Turkish population in Bulgaria is predominant during the period under review. By number of schools and children covered, private Turkish schools in the Kardzhali region ranked first in the country. The status of private schools is determined by the Bulgarian educational legislation, in accordance with the international agreements of Bulgaria. According to Art. 55 of the Treaty of Neuilly, undertakes to enable minority children to study in primary schools in the own language. The implementation of this provision is not applied by the Bulgarian educational institutions in the country and the region. According to them, providing opportunities for further education of children in public schools requires more financial resources to support them than in private Turkish schools. The Ministry of National Education after the changes in the National Education Act in 1921. takes measures to increase teachers in Bulgarian language, Bulgarian history and geography in private Turkish schools. Due to the lack of teachers of Bulgarian language of Turkish origin, at the request of the Mustangli District School Inspectorate, teachers of Bulgarian origin are appointed. The tendency for increasing Bulgarian teachers in private Turkish schools is maintained during the period under review. Their appointment meets resistance from some Muslim clergy who attach greater importance to religious education and upbringing to maintain their influence among the local Turkish population. The management of BANU increases the financial support for private Turkish schools. After the military coup on June 9, 1923 there has been a change in the government’s educational policy towards private schools regarding the limitation of funding for Turkish private schools. The policy of reducing the financial costs of private Turkish schools continued to govern governments after the coup of May 19, 1934. Due to poor hygiene conditions, poor physical and educational background, lack of competent Turkish teachers, non-compliance with state education law, many private Turkish schools in the country and the region are closed.

Keywords: status, transformation, masjid, madrasah, hodge teachers, students (soft), synchronization.

Според българско просветно законодателство в периода 1919–1939 г. обучението на децата на българските поданици в Царство България, които принадлежат към етнически и религиозни общности, различни от българската и от официалната източноправославна религия, се провежда в народни, частни и чужди училища. Най-голям е броят на обхванатите ученици от малцинствените етнически и религиозни групи в частните училища, където преобладава броят на децата българо-мохамедани и турци. Преобладава броят на частните турски училища, които през разглеждания период функционират в Кърджалийски регион (който заема челно място), следван от Шуменски, Русенски, Варненски и Бургаски. За подготовката на учители за частните турски училища в началото на 1919 г. в Шумен е открито Средно държавно педагогическо училище „Дар юл Муаллимин“ (Ялъмов 2002: 135).

Съгласно клаузите на Ньойския мирен договор България е длъжна да спазва принципите на Обществото на народите и постигнатите договорености. Четвъртият раздел на договора носи заглавие „Закрила на малцинствата“ и регламентира основните права на лицата, принадлежащи към малцинства, а в член 49. на тази част пише, че клаузите имат конституционен характер. Съгласно чл. 53. българското правителство се задължава да улеснява лицата, принадлежащи към малцинствата, паралелно с официалния език свободно да ползват – устно и писмено – своя език, вкл. и в съдилищата (Харун 2015: 21).

Изрично се подчертава, че не може да се ограничава правото „на всеки български поданик свободно да ползва който и да било език в частните си или търговски сношения, било в религията, в печата... или на публични събрания“.

Съгласно чл. 54. от договора като частни малцинствени са определени „арменските, еврейските, гръцките, българо-католическите, българо-мохамеданските, румънските, турските и руски училища“, а американските, френските, немските, италианските, чехословашките и руските училища влизат в групата на училища на чужди мисии“ (Ньойският договор 1994).

Българското правителство съгласно чл. 55. от Ньойския договор се задължава да осигури възможност на децата от малцинствата да учат в основните училища на своя език. Ньойският договор не възприема принципа за защита на малцинствата като вероизповедни общности, а възприема като основания за защита на равна основа също расата, народността и езика. Поради факта, че турците са втората голяма общност след българите, правата на малцинствата са свързани пряко с турците и турския език в България. Това означава, че малцинственият въпрос се прехвърля на международна почва и гарантирането правата на малцинствата се поверява не на Великите сили, а на Обществото на народите (ОН). Правителствата, подписали договорите, приемат да гледат на постановленията за малцинствата като задължение от международен интерес и делегират своите права по този въпрос на един международен орган – Обществото на народите.

Преди и след Първата световна война най-голям е броят на учениците в Кърджалийски регион в частните турски първоначални училища. Броят на обхванатите ученици за учебната 1919/1920 г. е 13 405, съответно 8068 момчета и 5341 момичета. Броят на учениците от българомохамедански произход се определя по следния начин: „... от които помаци 1949 (1173 м. и 776 ж.)“ (ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е 1, л. 2). В Таблица 1. е представено разпределението на училищата и учениците по околии:

Таблица 1. Разпределение на ученици от частни училища по околии през учебната 1919/1920 г.

Околия	Брой училища	Брой ученици	Брой учители
Кошукавашка (Крумовградска)	189	4681	159
Егридеренска (Ардинска)	157	2771	148
Мастанлийска (Момчилградска)	146	3231	146
Оргакьойска (Ивайловградска)	4	11	4
Всичко за окръга	444	13405	-

От подлежащите на задължително училищно обучение деца в Мъстанлийски окръг броят на отказаните да бъдат регистрирани по околии в частните турски училища е: 7 в Мъстанлийска околия, Кошукавашка околия – 1, Егридеренска околия – 3. Броят на отказаните да бъдат записани в духовните училища (медресета) в окръга е 14, разпределени в следните околии: Мъстанлийска околия – 3; Кошукавашка околия – 4; Егридеренска – 7. Броят на отказаните ученици от медресетата отговаря на общия брой на отказаните ученици от частните турски училища (отнася се за училищата към джамиите – б.а., М.Е.). От данните в отчета не може да се установи броят на медресетата в окръга. В отчета се посочва, че повечето частни училища са религиозни, без да се уточнява броят им.

Обучението на учениците се провежда в училищата към джамиите, месджидите (молитвени домове) и медресета. Според Ст. Шишков във всяко по-голяма село е имало медресета. Срокът на обучението там бил различен. Учениците (софтите) изучавали османотурски език, османска история и Коран. Възползвайки се от проблемите на обучението в частните турски училища, БКП се стреми да привлече в своите редици учителите турци, като се обявява в защита на исканията ми за създаване на по-добри условия за учебна дейност и подобряване на материалното положение на частните турски училища.

По повод 1 май народният представител от Шуменския избирателен район от парламентарната група на БКП критикува правителството за липсата на необходимите мерки за подобряване на учебното дело в турски частни училища в страна, което според него: „Въпреки постановлението на конституцията за безплатно и задължително обучение, са изоставени да се издържат от частни пожертвования и незначителни подаяния във вид на държавни по-

мощи, с явната цел да се разложат и атрофират в пълна мизерия“ (Учителска искра, бр. 27 от 1 май 1920 г.).

Съществуват и различия по отношение положението на частните българо-мохамедански училища (помашки) училища. Според Иван Стефанов българските правителства след Първата световна война не отделят необходимото внимание и грижи за качеството на образованието и подобряване на материалното положение на българо-мохамеданските училища: „... за да държи в безпросветност, мизерия и подчинение и по-бедното българо-мохамеданско население българската буржоазия се опира на религиозния фанатизъм на исляма. Бедните и неграмотни селяни смятали ходжите и имамите за приемници на Аллах на земята и под страх от наказания в отвъдния свят, безропотно им се подчинявали“ (Стефанов б.г.: 61). Пак според същия автор не се дава възможност за сливане на българо-мохамеданските с училищата на българите християни в смесените селища. Според данни от страниците на сп. *Училищен преглед* от 1926 г. грамотността на мюсюлманското население е 7,93%, докато в Смолянски и Шуменски окръг е съответно 17,41% и 36,36% (Училищен преглед 1926, кн. 1–2, с. 160–163).

В частните турски първоначални училища в страната преобладава броят на децата от турски произход от Мъстанлийски окръг. В Закона за народното просвещение от 1921 г. (ДВ, бр. 87 от 21 юли 1921 г.) е уреден статутът на частните малцинствени училища в Царство България. Признава се съществуването на частни малцинствени училища на мюсюлманите, евреите, арменците. Със закона продължава тенденцията за задължително въвеждане на българския език в частните училища, приети с Закона за обществените и частните училища през 1885 г. и промените в Закона за народното просвещение през 1909 г. с който се предвижда задължително изучаване на български език и българска история и география.

Учебните програми осигуряват достатъчен брой часове за изучаване на майчин език. С изключение на български език, българска история и география, обучение по останалите учебни предмети се води на майчин език.

Законът предвижда частните турски училища да бъдат финансирани от държавния и от общинските бюджети. В чл. 351. от Закона за народното просвещение от 1921 г. се предвижда назначаване на главен инспектор, който да отговаря само за частните турски училища в България (Училищен преглед, бр. 1–3, 1922, с. 31).

Нов съществен момент в образователната политика е идеята за предоставяне на възможност на настоятелствата да превърнат частните училища в народни. Земеделското правителство полага усилия да уеднакви статута на учителите на ниво обучението в турските и народните училища.

Единствено първоначалните българо-мохамедански училища – 155 на брой за страната – от учебната 1921/22 г. поставят началото на постепенното

си унифициране с народните. Според Пенка Цонева процесът на унифициране се подпомага административно от държавата, която находчиво и умело използва образованието на помаците за приобщаването им към българската нация (Цонева 2013).

Увеличават се формите за изучаване на официалния език за страната в малцинствените училища, без това да противоречи на автономията им по отношение на образователното съдържание, вероизповеданието и изучаването на майчиния език. През този период обаче учебните планове и програми на частните турски училища са унифицирани с тези на официалните български училища. С оглед подобряване на методическото ръководство на турските училища се създава специален инспекторат към Министерството на народната просвета. Харун Бекир в автореферата си *Турският език и култура в България в светлината на българското законодателство – Традиции и съвременно състояние* определя политиката на българската държава спрямо частните училища, като цитира Закона за печата от 24.12.1921 г. (ДВ, бр. 217 от 1921 г.), както и всички други последвали го изменения и допълнения до Закона за периодичния печат от 10.12.1943 г. Според Х. Бекир политиката е сравнително либерална по отношение правата на малцинствата. Както за образованието на майчин език, така и за печата периодът от Освобождението до Втората световна война е сравнително най-благоприятен от гледна точка на правната рамка и на реално осъществяваните възможности на лицата, принадлежащи към етнически, религиозни и езикови малцинства, да имат печатни издания на своя език. Почти всички значителни етнически и религиозни малцинства имат свои издания и отпечатват литература на своя език (Харун 2015: 23).

Според някои изследователи по време на управлението на БЗНС отпада задължителното обучение по български език в малцинствените училища. Изследванията показват, че тогавашните просветни институции според ЗНП от 1921 г. предприемат мерки за постепенното налагане на задължително изучаване на българския език в малцинствените частни училища.

Още на първото заседание на Инспекторския съвет на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция (МОУИ) от 25 юли 1921 г. е прието решение да се отправи предложение към МНП за откриване на народни първоначални училища в помашките (българо-мохамеданските) села, особено в крайграничните. За учители в тези училища инспекцията предлага да се назначават лица от български произход, издържани от държавата, а религиозното обучение да бъде поверено на ходжа, предимно от помашкото население (българо-мохамеданин). Като мотиви се посочват затрудненията при усвояване на учебното съдържание на език, различен за децата от помашките селища (ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 2).

На заседание на Инспекторския съвет от 13 юни 1922 г. на МОУИ, се изтъква, че е необходимо 6-часово седмично задължително обучение по българ-

ски език за учениците от второ отделение на частните турски училища, както и на учениците от помашки (българо-мохамедански) произход. Окръжната инспекция предлага издръжката на назначените учители в частните училища да се поеме от държавата и да се изплащат допълнителни възнаграждения върху заплатата. По т. 3 от дневния ред се предвижда приемане на мерки за подобряване на учебното дело в турските частни училища. Според Тодор Коруев първото частно първоначално училище в гр. Мъстанли е открито през 1922 г. Първият учител е Хабил Ефенди, който се ползва с голям авторитет сред местната общественост. През учебната 1925/1926 г. в училището се открива първи прогимназиален курс.

За учебната 1922/1923 г. са инспектирани 41 частни училищни сгради, като от тях 18 са посочени като частично годни, а останалите са 23 са негодни за провеждане на учебни занятия – във Врачански окръг е констатиран по-голям процент негодни училищни здания (ЦДА – София, Ф. 173, оп. 5, а. ед. 987, л. 25).

Материалното състояние не се променя края на 20-те, а и през 30-те години на миналия век. Според Д. Чапкънов 56 училища разполагат със собствена сграда, но само 5 от тях са годни и 23 – полугодни за използване, а останалите 26 сгради не отговарят на минималните изисквания за провеждане на учебни занятия (Чапкънов 1984: 61).

За тежкото положение на частните турски училища пише *Мъстанлийски окръжен вестник*, където в статия от 1927 г. се казва, че това положение се дължи на незаинтересоваността на турското население към образованието на децата и липсата на средства за материална издръжка на училищата (МОВ, бр. 9, от 1 октомври 1927 г.).

Незадоволителните условия за работа са констатирани при извършени ревизии в окръга. Така например при ревизия на 5.11.1931 г. заместник окръжният училищен инспектор при проверка на частното турско училище в с. Груево. Кърджалийска околия, констатира, че то не отговаря на най-елементарните хигиенни и педагогически изисквания (ДА – Кърджали, ф. 214, оп. 1, а. е. 3).

Изложените факти налагат извода, че при управлението на земеделското правителство продължава задължителното въвеждане на обучението по български език в частните училища, но не се реализират мерките на МНП за трансформиране на мюсюлманските училища /турски, татарски и цигански/ в народни, поради липсата на достатъчни условия, вкл. материални. Като има предвид § 758 от Правилника за училищните инспекции, който постановява, че български език, българска история и география са задължителни предмети за децата на българските поданици, МОУИ предлага на МНП на заседание на Инспекторския съвет от 7 юли 1924 г. назначаването на учители от български произход в частните турски училища, където са осигурени необходимите условия за учебна дейност в с. Джебироғлар (дн. кв. Гледка, гр. Кърджали), Мъстан-

лийска околия, и с. Балдърбунь (дн. с. Меден бук – б.а., М.Е.), Ортакойска околия, за учебната 1924/1925 г. С допълненията в ЗНП от 10.07.1924 г. задължителните учебни предмети „Български език“, „Българска история“ и „География“ за децата на българските поданици от частните училища се налага практиката те да „се преподават от учители българи или инородци, свършили народно училище и имащи право на редовни учители“ (Държавен вестник, бр. 79, 10.07.1924, чл. 196).

Сред учителите в частните турски училища, особено в градските училища, успоредно с прогимназиалното и незавършеното гимназиално образование се назначават и учители със завършено гимназиално и висше богословско образование.

Сговористките правителства са принудени от обстоятелствата да продължат започнатите от земеделците преговори с Турция. С подписването на Договора за приятелство между двете съседни страни и Допълнителния протокол от 1925 г. към него се утвърждава окончателно малцинственият статут на турската общност в Царство България. Това малцинство и неговите права се поставят под покровителството на международното право и на Обществото на народите (ОН), което благоприятства неговото развитие. Поради причини от различно естество – липса на средства за издръжка на училище в малките населени места /села и махали/, финансови затруднения и невежество на родителите, смяна на местожителство, недостатъчна ангажираност на местните структури на училищно управление и др. – голяма част от помачетата, турчетата и циганчетата не посещават училище или не завършват учебната година. Статистическите данни за задължителното обучение в Царство България показват, че за учебната 1925/1926 г. 64% от подлежащите на задължително обучение помачета ходят на училище, следвани от циганчетата – 43%, турчетата – 34%, арменчетата – 9%, еврейчетата – 2%, и т.н. (Цонков 1927).

Посещаемостта в малцинствените прогимназии е по-слаба спрямо тази в първоначалните малцинствени училища – от 3 до 5 пъти за еврейските и арменските и от 36 пъти за турските. Разликата се обяснява с предпочитанията предимно на еврейчетата и по-малко на арменчетата към народните прогимназии и чуждите училища. За първи път учителите от частните помашки (българо-махамедански) и турски училища са включени в годишната атестация на учители на заседание на Инспекторския съвет на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция от 10 юли 1925 г. В таблица 2. са представени атестации на учители от частните турски училища по околии за учебната 1924/1925 г.

Таблица 2. Агестирани учители от частни турски училища за учебната 1924/1925 г.

РАЙОН	Име, фамилия	Оценка на успеха
Егридеренска околия	Люба Шензова Преславска	неревизиран
	Кръстю Симеонов	неревизиран
	Христо Димитров	неревизиран
	Захарий Михайлов	неревизиран
	Димитър Бечев	неревизиран
Кушукавашка околия	Ангел Илиев	усърдно
	Тодора Маркова	усърдно
	Иван Г. Кривошиев	неревизиран
	Александър Савов	неревизиран
Кърджалийска околия	Неделя Делчева	удовлетворително
	Янка Киркова	усърдно
	Стефан Ив. Главанаков	неревизиран
	Петко П. Панчев	неревизиран
	Начо Л. Василев	неревизиран
	Цветко Милев	неревизиран
	Цветко Дончев	неревизиран
	Димитър Георгиев	неревизиран
	Димитър Хр. Илиев	неревизиран
Мъстанлийска околия	Анастасия Хесапчиева	неревизирана
	Иван Ст. Панчев	усърдно
	Надежда Гъркова	усърдно
	Добра Кицова	усърдно
	Георги Фурнаджиев	неревизирана
Ортакьойска околия	Димитър Т. Христов	усърдно

Източник: ДА – Кърджали, ф. 95К, оп. 1, а.е. 4, л. 1, 7–18, 18 гръб

От данните е видно, че в атестацията участват 24 учители. Най-голям е броят на включените учители в годишната атестация от Кърджалийска околия, но те нямат оценка за успеха поради липсата на ревизия от помощник околийския училищен инспектор.

От всичките околии само учителите от Егридеренска околия не са ревизирани, поради което нямат атестационна оценка за учебната дейност през 1924/1925 г. С най-добри резултати са учителите от Мъстанлийска околия. Юлия Чортленова в сборника *Ние смирненци от Черноочене* посочва, че първият назначен учител в частното начално училище в с. Карагьозлер /Черноочене/ е Теньо Демирев. В протоколите от заседанието на Инспекторския съвет от 10 юли 1925 г. на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция няма данни за атестацията на такъв учител за учебната 1924/1925 г., когато е извършена първата атестация на учителите от частните турски училища. В списъка на агестираните учители от с. Карагьозлер е включен Димитър Илиев, но поради липса на ревизия от Окръжната училищна инспекция той няма атестационна

оценка. От заседанието на окръжния училищен съвет от 28.–29.06.1930 г. установяваме, че Теньо Костадинов (Демирев) е оценен за учебната 1929/1930 г. От спомените му научаваме сведения за началото и края на учебната 1929/1929 г. в частните турски училища. Учебните занятия започвали след Димитровден /8 ноември/, когато децата се освобождавали от работа от своите чорбаджии и получавали уговореното възнаграждение в натура. Учебните занятия приключвали преди Гергьовден /6 май/, когато учениците били ангажирани с извеждането на стадата на паша.

В джамийските училища са известни имената на някои учители ходжи по околии след 1912 г. В с. Хаджиевци, Егридеренска околия, учителства Мехмед Ходжа от с. Бойно, общ. Кърджали, а Мехмед Ходжа от с. Мишевско, общ. Джебел, преподава в с. Нов читак от 1915 до 1923 г. Кадир Ходжа от с. Долно Прахово, общ. Ардино, работи като учител в с. Дедолар /м. Чучур/ след 1920 г. (Георгиев 1996: 17).

След завършване на училищата към джамиите и месджидите, а по-късно – на частните начални училища, някои от учениците продължават обучението си в медресетата, след което можели да станат ходжи. След завършване на медресетата някои от учениците продължават своето образование в Шуменското турско духовно мюсюлманско педагогическо училище „НЮВВАБ“ – Медресетюн „НЮВВАБ“, което е отворено през учебната 1922/1923 г.

В частните турски училища учениците завършват съответното отделение чрез полагане на публични изпити от учителя и от членовете на специална комисия, включваща най-влиятелните хора от съответното селище или от няколко близки селища. Груповата форма на изпитванията продължава до 50-те години на миналия век. В турското частно училище в Джебел след 1923 г. преподават учителите Али Кемал, Неджиб Реджебов от с. Ленище и Салибрям Реджебов. Един от най-известните в турското частно училище е Мустафа Сонгур. Благодарение на своята добра образователна подготовка и ерудиция, компетентност и възгледи за развитие на учебното дело на основата на модерното светско образование, този учител спечелва привърженици от средите на учителите с турски етнически произход. Мъстанлийската окръжна инспекция предприема мерки за намаляване броя на учителите ходжи в частните турски училища. Според нея от 1926 г. дейността на инспекцията е възпрепятствана от противодействието на представителите на ислямското духовенство: „Те не искат да знаят ни закони, ни права, даже ни длъжността“, като по този начин държат в невежество мюсюлманското население (МОВ, бр. 36 от 1926 г.).

За да запазят своето влияние, ходжите тайно проповядват сред местното население, че Окръжната училищна инспекция иска затварянето на частните училища. Ходжите не притежават необходимата педагогическа и методическа подготовка за организиране на ефективна учебна дейност. В тази насока е и статията, публикувана на страниците на *Мъстанлийски окръжен вестник*, в

която четем: „Класното обучение е непознато за мнозинството учители. В методическо отношение, както в общата и специална подготовка, те са много слаби. Обучението е сухо, книжно, догматично“ (МОВ, бр. 36 от 1926 г.).

Някои от ходжите имат по-висока образователна степен. Според спомените на Мария Фидьосова след установяването си в Момчилград през 1938 г. тя се запознала с един ходжа, завършил образованието си в Роберт колеж в Истанбул (МОВ, бр. 9 от 9 октомври 1927 г.).

Въпреки наличието на данни за брой училища по околии и общини, поради липсата на точни и цялостни данни не може да се определи както броят на частните мюсюлмански училища, така и броят на заетите преподаватели в тях. По данни на Окръжната училищна инспекция от 1927 г. управлението и поддържането на частните училища се осъществява от 125 настоятелства, от които 103 са районни, групирани от 2 до 16 махали. На заседание на Окръжния училищен съвет от 18.07.1927 г. в т. 7 от дневния ред е разгледано вземането на мерки за подобряване на учебното дело в частните турски училища. Разискват се въпросите, свързани с назначаването на учителите ходжи, признаването за частни училища на месджидите, които отговарят на нормативните изисквания и управлението на бюджетите от настоятелствата. Окръжният училищен съвет взема следното решение:

„Реша:

1. За учители (моалими) в частните турски училища да се прилагат § 467, 468, 469, 470, 471, 477, и 478 от Правилника за училищните инспекции. Същите да бъдат подчинени в административно отношение на учителите по български език, за да могат навреме да се дават нужните сведения.

2. Да бъдат признати за първоначални ония турски частни училища, които отговарят на изискванията на § 439 от Правилника за училищните инспекции. Всички други да бъдат закрити, или ако това Министерството намери за неуместно, да бъдат считани за молитвени домове, като за такива не се дават сведения, каквито за признаването им.

3. Всяко мюсюлманско училищно настоятелство да оперира с бюджет, надлежно утвърден“ (Нов живот, бр. от 7 юни 1966 г.).

С това решение на съвета контролът над учителите ходжи се възлага на учителите по български език, които имат право да контролират провеждането на учебна дейност в откритите частни турски училища, както и дали са законни назначенията на моалимите (учителите) и имат ли те разрешение за учебна преподавателска дейност от Окръжната училищна инспекция, каква е посещаемостта на децата и изпълняват ли се мерките за привличане на всички ученици, които подлежат на задължително училищно обучение. Признават се онези месджиди, които отговарят на изискванията на § 439 от Правилника за училищните инспекции, а другите трябва да бъдат закрити или считани за молитвени домове.

В бележките към ревизионната книга на Кърджалийското частно училище се съдържа сведения за учебната дейност, хигиенното състояние и материалната база.

Проверката е извършена от помощник окръжния училищен инспектор Стефан Златев на 24. и 25.02.1928 г. Ревизирана е урочната дейност на следните учители:

„– Мара Игнат Илиева, първоначална учителка в IV отделение, състоящо се от момичетата на урок по четене;

– Фирдес Еминова, първоначална учителка, II отделение, на урок по писане;

– Фатме Алиева, първоначална учителка, I отделение, на урок по четене;

– Юсеин Садъков, първоначален учител, III отделение, на урок по смятане;

– Тотка Главанакова, прогимназиална учителка в III клас, състоящ се от момичета;

– Ахмед Шевкетов, прогимназиален учител, IV отделение, на урок по естествена история;

– Хавуз Теофик Кадилов, прогимназиален учител, II отделение, на урок по краснопис;

– Ришад Садъков, прогимназиален учител, I отделение, на урок по четене“ (ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 60).

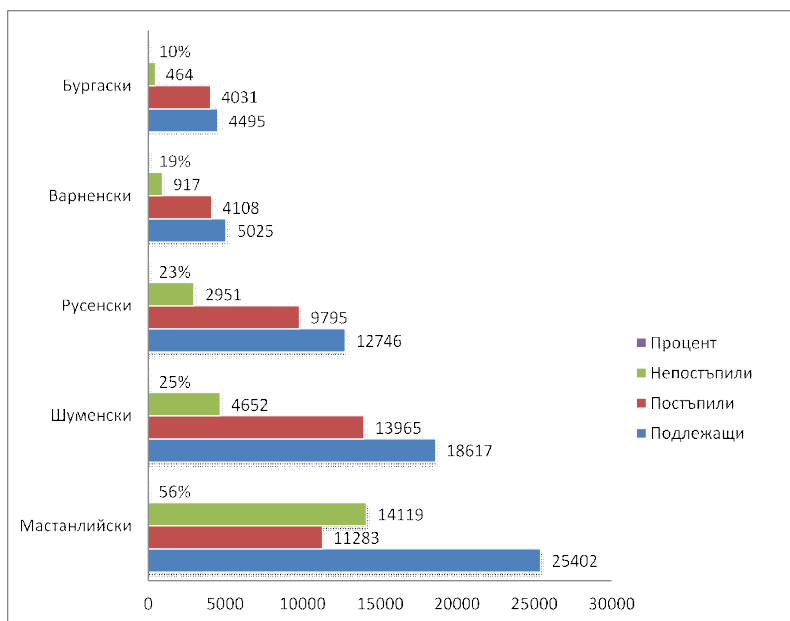
Дадена е задоволителна оценка на хигиенното състояние на училището. Като проблеми са посочени недостатъчната кубатура и слабата осветеност на учебните помещения в старата сграда на училището, където се обучават момичетата. Училището не разполага с необходимото оборудване и с учебни пособия за осигуряване на пълноценна учебна дейност. Недостатъчното материално оборудване е характерно за частните училища, но също за по-голямата част от народните училища в региона през разглеждания период. За подобряване на материалното състояние на училището се с предписание се задължава училищното настоятелство да осигури учебно оборудване: 11 модерни дъски, 60 модерни чина, 12 маси, 24 стола, 12 кошчета за отпадъци и 2 железни изтривалки. За провеждане на ефективна учебна дейност се изисква закупуване на следните дидактически материали: 2 сметала, културно-историческа карта на България, културно-исторически картини от Димитър Гюдженов, карта на Европа, 1 глобус с диаметър 30 см, четала (учебни помагала – б.а., М.Е.) и картини по естествена история (ДА – Кърджали, ф. 92к, оп. 1, а.е. 2, л. 2).

Настоятелството се задължава да внесе 5% от приходите от наеми на училищни дюкяни във фонд „Социално и културно подпомагане на учителите“ към Министерството на народното просвещение. След въвеждането на новата турска писменост на латиница през 1928 г. в Република Турция учителите с

прогресивни разбирания започват тайно да обучават учениците, поради забраната на училищните настоятелства да се обучава в частните турски училища. Според тях обучението на латиница противоречи на традиционната турско-арабската писменост, на която е написан Коранът. В страната започва тайно разпространение на вестниците *Улуз* и *Джумхуриет (Република)*. Официалните български власти също не разрешават обучението по новата турска писменост.

Директорът на училището от гр. Казанлък организира стриктен контрол за недопускане на обучение по латиница в частното турско училище в с. Хиболар /Любицево/ през учебната 1927/1928 г. Поради опита си да въведе латиницата, учителят Хасан Ходжа е уволнен от училището в с. Любицево (ДА – Кърджали, ф. 92к, оп. 1, а.е. 2, л. 2).

Тенденцията за увеличаване на учителите от български произход в частните турски училища продължава и през следващите учебни години. В сравнение с окръзите, в които има частни турски училища, Мъстанлийски заема челното място по броя на подлежащите на задължително обучение деца. Сведенията за броя на учениците в частните турски училища по окръзи за учебната 1927/1928 г. са представени на фиг. 1.

Фиг. 1. Относителен дял на непостъпилите деца в частните турски училища спрямо брой подлежащи и постъпили

Източник: Мъстанлийски окръжен вестник, бр. 10 от 10 октомври 1927 г.

Данните от фиг. 1. показват, че Мъстанлийски окръг заема първото място по брой деца от турски произход по показател „непостъпили ученици“ спрямо брой подлежащи и постъпили. Поради непълнотата и неточността на някои данни се наблюдават несъответствия на представяната информация за брой на непостъпилите ученици в частните турски училища.

За увеличаване броя на учениците в училищата полагат усилия и залагат авторитета си основно учителите. Според Димитър Чапкънов през учебната 1927/1928 г., от 21 925 деца от турски произход не постъпват 9397 деца – съответно 4062 момчета и 5335 момичета. Според наредба от 1930 г. задължителната училищна възраст за постъпване в училище за момичета от мюсюлманското изповедание е 10 години. Една от основните причини за необхванатите деца в задължителна училищна възраст е ангажираността на децата особено на момичетата при отглеждането и прибирането на тютюна, които по настояване на родителите си не посещават учебните занятия, както и разпръснатостта и отдалечеността на малките села и махали от народните училища в по-големите селища. На децата от частните училища не се признава завършено образование, поради което те не могат да заемат длъжности и професии, за които се изисква минимален образователен ценз. Въпреки предприетите мерки от Министерството на народното просвещение за задължително изучаване на български език в частните училища, съгласно изискванията чл. 148., от ЗНП, в повечето частни турски училища е застъпено обучението по Коран, с изключение на училищата в градовете и в някои села на Мъстанлийски учебен окръг. С решение № 2 от 22 март 1929 г. Мъстанлийският окръжен училищен съвет задължава всичките турски частни училища да приемат седмична програма по учебни предмети. В таблица 3. е показана утвърдената седмична програма от МОУИ.

Таблица 3. Седмична учебна програма на частните турски училища

№ по ред	Отделения	I отд.	II отд.	III отд.	IV отделение	I клас	II клас	III клас
1.	Коран	1	1	1	1	1	1	1
2.	Улумдиние (Вероучение)	1	1	1	1	1	1	1
3.	Турски език	6	6	6	6	5	3	4
4.	Аритметика	3	3	3	3	3	3	3
5.	Геометрия	-	-	1	1	1	1	1
9.	Естествена история	-	-	1	2	2	2	2
10.	Предметно обучение	2	2	-	-	-	-	-

11.	Персийски (език)				1	2	2	2
12.	Рисуване/ръчно ръкоделие	2	2	1	1	1	1	1
13.	Пеене	2	2	1	1	1	1	1
14.	Гимнастика	2	2	1	1	1	1	1
15.	Български език	3	6	7	7	7	7	7
16.	География	-	-	2	2	2	2	2
17.	Българска история	-	-	2	2	2	2	2
18.	Общо седмичен брой часове	22	25	28	29	29	29	29

Източник: ДА – Кърджали, ф. 95К, оп. 1, а.е. 1, л. 75

С това решение се предприемат мерки за синхронизиране на обучението по учебни предмети с тези от народните първоначални и основни училища. В тази седмична учебна програма се предвижда задължително изучаване на български език в първо отделение с 3 часа седмично и 6 часа във второ отделение, а не както е в предходните учебни години. В края на 1929 г. с Окръжно № 3763 от 2.12.1929 г. до училищните настоятелства от тях с някои изменения се изисква да приложат в частните турски училища следната седмична училищна програма (седмично учебно разписание – б.а., М.Е.), представена в таблица 4.:

Таблица 4. Седмична учебна програма на частните турски училища

№ по ред	Отделения	I отд.	II отд.	III отд.	IV отделение	I клас	II клас	III клас
1.	Коран	1	1	1	1	1	1	1
2.	Улумдиние (Вероучение)	1	1	1	1	1	1	1
3.	Турски език	6	6	5	4	4	4	4
4.	Аритметика	3	3	3	3	3	3	3
5.	Геометрия	-	-	1	1	1	1	1
6.	Обща и турска история	-	-	1	1	1	1	1
7.	Обща и турска география	-	-	1	1	1	1	1
8.	Естествена история	-	-	1	2	2	2	2
9.	Предметно обучение	2	2	-	-	-	-	-
10.	Френски език	-	-	-	-	-	-	1
11.	Рисуване	2	2	1	1	1	1	1
12.	Пеене	2	2	1	1	1	1	1
13.	Гимнастика	2	2	1	1	1	1	1

15.	Български език	3	6	7	7	7	7	7
16.	География на България	-	-	2	2	2	2	2
17.	История на България	-	-	2	2	2	2	2
18.	Общо седмичен брой часове	22	25	28	28	28	28	29

По Иван Стефанов: Просветното дело в Източните Родопи от Възраждането до 1944 г. Хасково, 1994, с. 108–109

В седмичната програма е включено изучаването на нови учебни предмети – обща и турска география и обща и турска история. Отменя се изучаването на персийски език в частните турски училища. За подобряване на реда с Окръжно № 140 от 15 януари 1930 г. се нарежда да се подсигурят необходимата документация, учебници и помагала и да се ремонтират училищните помещения. В т. 11 на същото окръжно се изисква задължително изучаване на български език, българска история и отечествена география и назначаването на учител, който да преподава по тези учебни предмети (Георгиев 1996: 21).

В Окръжно № 10174 от 25.05.1930 г. МНП четем: „обучението по Корана /Вероучение/ в някои частни турски училища под влияние на някои крайни елементи между турското население и турското учителство, било сведено до нула, а другаде не се обръщало никакво внимание на това обучение. Предвид голямата нужда да се засилят моралните устои на българското гражданство, независимо от това то какво вероизповедание има, обръща се сериозно внимание в седмичните програми на частните турски училища да има достатъчно часове по коран и обучението по този предмет да се води сериозно и с такт“ (Съзнание, бр. 42 от 17 март 1930 г.).

По отношение на просветната политика на българските правителства спрямо обучението на децата от малцинствените групи съществуват различни мнения. Иван Стефанов въз основа на проучения наличен изворов материал смята, че не са предприети необходимите мерки за включване на децата от турски произход в народните училища за получаване на необходимата образователна подготовка и продължаване на обучението им в другите видове средни училища в страната. Като потвърждение на тезата си той цитира рапорт на главния инспектор на МНП, който се опасява от това, че: „Турското население не трябва да се просвещава, защото колкото е по-културно, толкова ще бъде по-опасно и ще схваща тенденциите на властта“ (Училищен бюджет и администрация, м. IX 1930 г.).

Според същия автор просветното министерство целенасочено поощрява изучаването на Корана в частните турски училища за поддържане на верски чувства и за ограничаване на светското образование.

Въпреки тенденцията за намаляване на частните българо-мохамедански училища в края на 20-те и началото на 30-те години на миналия век спрямо

броя на откритите народни училища Мъстанлийски окръг заема последно място в страната. За учебната 1929/1930 г. от 188 селища с мохамеданско население в 136 села няма открити народни училища, като се има предвид, че в съседния Пашмаклийски окръг (Смолянски) окръг в 26 села нямат училища, в Шуменско те са 16, Петричко – 7 и Хасковско – 2 села (Стефанов б.г.: 58, 61–62).

Неточни са сведенията и за броя на частните първоначални училища по учебни години. От данните в *Мъстанлийски окръжен вестник* от 1930 г. през учебната 1929/1930 г. от 304 училища в окръга броят на частните турски първоначални училища възлиза на 187, а броят на основните и прогимназиалните – съответно на 5 и 2 (*Мъстанлийски окръжен вестник*, бр. 109 от 10 септември 1930 г.).

Пак от страниците на същия вестник научаваме за съществуването на 193 частни първоначални училища за учебната 1930/1931 г., разпределени по следните околии: Кърджалийска – 89, Мъстанлийска (Момчилградска) – 48, Кошукавашка (Крумовградска) – 19 и Егридеренска (Ардинска) – 37. В целия окръг само в Ортакъойска околия няма частно училище (*Мъстанлийски окръжен вестник*, бр. 111 от 1 октомври 1930 г.).

За подобряване на реда в частните училища с Окръжно № 140 от 15 януари 1930 г. се нарежда училищата да се осигурят с необходимата документация, учебници и помагала, а училищните помещения да бъдат ремонтирани.

Агестациите на учителите от частните турски училища продължава в следващите учебни години. През учебната 1929/1930 г. са атестирани 59 учители. В таблица 5. е представена годишната атестация на учителите за учебната 1929/1930 г.

Таблица 5. Атестация на учителите от частните турски училища, 1930 г.

Околия	Име, презиме	Оценка
Егридеренска (Ардинска) околия	Димитър Йочев	много добре
	Калина Кантурска	усърдно
	Ангел Енчев	много добре
	Йордан Т. Добрев	неревизиран
	София Н. Целувкина	усърдно
	Бонка Недялчева	усърдно
	Мичо М. Дръндаров	усърдно
	Христо П. Райновски	усърдно
	Ангел Панчев	неревизиран
	Тодор Т. Василковски	задоволително
	Райко Д. Баръмов	усърдно
	Димитър Г. Бечев	усърдно
	Никола Вълчев	неревизиран

Кошукавашка (Крумовградска) околия	Величка Г. Минчева	Задоволително
	Тодор Найденов Дядков	Задоволително
	Георги Ботев	Усърдно
	Димитър Николов	усърдно
	Дечко Т. Пондев	задоволително
	Кона Симеонова	неревизиран
	Ангел Илиев	задоволително
	Радко Ив. Пиперков	задоволително
	Тодора Кипева	задоволително
	Неда Ив. Лазаров	много добре
	Кърджалийска околия	Йонка Колева
Никола Даракчиев		усърдно
Рачо Д. Казански		усърдно
Анастасия Н. Попова		усърдно
Жечка Василева Драганова		задоволително
Колю Лавчев		неревизиран
Теню Костадинов		задоволително
Иван П. Петков		усърдно
Иван Атанасов Манчев		неревизиран
Донка Л. Шопова		усърдно
Любомир Ст. Шопов		много добре
Никола Вълев		много добре
Никола Александров		задоволително
Янка Киркова		неревизиран
Тотка Главанакова		усърдно
Цонка Сивдовска		усърдно
Цветана Бъчварова		усърдно
Стефана Харизанова		задоволително
Георги Йор. Мирчев		усърдно
Цветана П. Георгиева		усърдно
Денчо Хр. Радилов	усърдно	
Станчо Г. Станчев	усърдно	
Мъстанлийска (Момчилградска) околия	Борис Димчев	усърдно
	Стойко Хр. Мазнев	усърдно
	Христо Ганев Христов	задоволително
	Димитър Ст. Колев	задоволително
	Иван В. Мутев	задоволително
	Стефана Сладкарова	усърдно

Мъстанлийска (Момчилградска) околия	Стефана Сладкарова	усърдно
	Петър Хр. Радулов	усърдно
	Недялчо Керанов	много добре
	Цвятко Тодоров	много добре
	Параскева Н. Лазарова	усърдно
	Илия К. Трополов	усърдно
	Димитър Д. Кръстев	усърдно
	Вичка Казасова	много добре
	Стефанка Т. Овчарова	задоволително

Източник: ДА – Кърджали, ф. 95К, оп. 1, а.е. 4, с. 73–74.

Тенденцията за задължително въвеждане на българския език продължава и през 30-те години на ХХ век. Мъстанлийската окръжна училищна инспекция с окръжно до училищните настоятелства на основание Предписание № 888 от 16.01.1930 г. на МНП задължава инспекцията да увеличи седмичните учебни часове по български език от 3 на 9 час в първо отделение и от 6 на 7 часа във второ отделение и по 7 часа в трето и четвърто отделение (ДА – Кърджали, ф. 771, оп. 1, а.е. 1, л. 8).

Поради неспазване изискванията на ЗНП със заповед на министъра на народното просвещение е закрито частното мюсюлманско училище в Кърджали (Мъстанлийски окръжен вестник, бр. 100 от 1 юни 1930 г.).

В сравнение с народните училища през 30-те години се наблюдава намаляване броя на частните училища в Кърджалийски регион.

През следващите учебни години се предприемат мерки за осигуряване на частните училища с редовни учители. Просветното министерство нарежда да не се назначават волнонаемни (нередовни) учители при наличие правоспособни кандидати. От училищните настоятелства се изисква при назначаване и преместване на учители да спазват Наредбата за назначаване и преместване на учителите в основните училища, с изключение на учители по български език, отечествена география и история, които задължително трябва да са редовни учители (Просвета, т. 1, 1936, кн. 10).

По настояване на Окръжната училищна инспекция мюфтията на Кърджали с писмо до мюсюлманските общини иска от настоятелства да се освободят от онези малими (учители ходжи), които не отговарят на изискванията за заемане на учителска длъжност, и децата да се обучават от законно назначени учители.

Просветните инспекции продължават да изискват от настоятелствата в частните турски училища да бъдат назначават учители по български език. При липса на такива учители се изисква учебните заведения да бъдат закривани (ДА – Кърджали, ф. 77, оп. 1 а. ед. 1, л. 19).

Предприетите мерки не дават желаните резултати, понеже се отделя по-голямо внимание на религиозното обучение и възпитание на децата. Преподаването на учебното съдържание по български език среща затруднения, поради нередовно провежданите учебните часове и намаляването на техния брой. Иван Стефанов, смята, че това се дължи на нерегламентираната намеса на местните духовни водачи, а също и на държавните институции: „Напротив, местните мюсюлмански първенци, подкрепяни от българската буржоазна власт, спъват работата на учителите по български език. Те продължават да толерират изучаването на религиозни предмети“ (Стефанов б.г.: 108).

Проблемите на обучението по български език в частните турски училища се дискутира и на страниците на централния и местния печат. През 1933 г. в-к *Родоп* публикува статия, в която се поставя въпросът за откриване на училища за децата от предучилищна възраст, за могат да получават необходимата подготовка за усвояване на говоримия български език преди постъпването им в училище. Процесът на трансформация на частните българо-мохамедански училища продължава до 1926 г., когато те се преобразуват в народни училища, издържани от държавата. Промяната в статута на училищата – от частни в народни – среща съпротивата на духовенството и училищните настоятелства в селищата с бългро-мохамеданско и турско население.

На проведения конгрес на мюсюлманите в София през 1930 г. присъстват 20 души от Мъстанлийско (Момчилградско), Даръдеренско (Златоградско) и Пашмаклийско (Смолянско). На конгреса е прието решение за статута на народните училища в българо-мохамеданските селища. С това решение се иска от държавата народните училища да бъдат обособени като частни турски училища и учебното съдържание да се определя от настоятелствата и да е с религиозен характер (Родопски преглед, т. IV, 1933, кн. 1, с. 19).

Жечко Симеонов през 1931 г. в сп. *Българско училище* публикува статия, в която изтъква необходимостта от обучението на децата от българо-мохамеданските в народните училища. В подкрепа на своята теза авторът пише: „Потурчени някога българи, която днес се носи като турци и изповядва мохамеданската вяра, а говори чисто български и пази българските си нрави и обичаи – може да се върне към своите български корени ... ще може да се откъсне от турцизма ... за приобщаването им към нашата култура и за възвръщане у тях на загубеното съзнание за българска националност“ (Симеонов 1931: 139).

За да спечели гласовете на българо-мохамеданите на предстоящите парламентарни избори през 1931 г. Второто сговористко правителство с наредба на Министерството на народното просвещение увеличава часовете по Коран, като по този начин се опитват да задоволи исканията на мюсюлманското духовенство (Народна воля, бр. 12 от 6 април 1931 г.).

Авторитарните правителства, особено режимът, установен след военния преврат на 19 май 1934 г., който не се променя съществено до средата на 40-те

години на XX век, провежда дискриминационна политика, политика на ограничаване на малцинствените права. Това неминуемо се отразява и в сферите на функциониране на турския език. Стремещът да се въведат латинската азбука и реформаторските начинания в образователната система на турските училища в България предизвиква и остри вътрешните противоречия в самата общност. С писмо от 10 август до Министерството на вътрешните работи и изповеданията учителят Хасан Сабри Мурадов прави предложение за уволнение на учители, които преподават в мюсюлманските училища в България, поради тяхната прокемалистка насоченост. Като мотиви той изтъква: „През време на обиколките, които направих напоследък в няколко краища на царството, имах случая да констатирам лично, че едно от най-важните оплаквания на мюсюлманското население е това за усилията полагани от учителите кемалисти за преобръщане на мюсюлманските училища в страната в такива на кемалистката секта ... – с резолюция от МВнРИ до Министерството на просвещението за уволнение на учителите. 10 авг. 1933“ (ЦДА – София, Ф. 166К, оп. 1, а.е. 886, л. 23–24).

Според Владимир Джапунов броят на частните училища през учебната 1933/1934 г. в Мъстанилийски окръг е 450, където преподават 60 учители по български език (Джаунов 1934: 5).

През 1936 г. в София се провежда конференция на областните и пограничните инспектори, която приема следната резолюция: „Министерството да дава вид, че прави всичко възможно от своя страна, че турското училище да се издигне на подобаваща висота, бе обаче да дава ония резултати, каквито се придобиват в народните училища. От друга страна, едно подчинено народностно малцинство, което е разселено в компактни маси в различните области на Шуменската и тази на Родопския край, представлява сериозна опасност за държавната ни сигурност, ако то чрез просвета бъде издигнато на едно стъпало“ (ЦДА, Ф. 117, оп. 2, а.е. 835, л. 3).

Възползвайки се от проблемите на обучението в частните турски училища, БКП се стреми да привлече в своите редици учителите турци, като се обявяват в защита на исканията им за създаване на добри условия за учебна дейност и подобряване на материалното положение на частните турски училища. Не се отделят достатъчно средства за частните училища от Кърджалийския регион в сравнения от другите окръзи в страната (Стефанов б.г.: 59).

След обявяването на Република Турция през 1923 г. една от най-важните реформи на Мустафа Кемал Ататюрк е „езиковата революция“ от 1928 г., заменила трудната за изучаване арабска азбука с турска на латинска основа. За официален език е приет истанбулският говор. По отношение на турския език в България, който в началото отразява езиковите промени в Турция, впоследствие започва да изостава. Основната причина за различията между майчиния език на българските турци и официалния литературен турски език в Турция се крие във факта, че турският език в България се употребява в съвършено друг

социален контекст. Той се използва като средство за общуване единствено в рамките на семейството и общността и е пригоден само за нуждите на турската общност. В периода след Освобождението българската държава признава, при това на конституционно равнище, езиковото, етническото и културното многообразие на населението на своя територия, като гарантира условия за неговата изява. От гледна точка на законодателството и практиката за защита на езиковите, етническите и религиозните общности това е периодът, в който малцинствените общности се радват на най-голяма възможност да упражняват своите етнокултурни права, да изповядват своята религия и да говорят своя език. Като цяло първите четири десетилетия след Освобождението за турската общност се характеризират с търсене на реалистичен път за съхраняване и развитие както на етническата идентичност, така и на своя език.

Състоянието на образованието в частните турски училища е сред проблемите, които вълнуват цялата турска общност. Учебните програми на частни училища осигуряват възможност за широко застъпване на обучението по майчин език. Периодичният печат на турски език също се активизира, издават се редица вестници на турски език.

След 1936 г. законово се регламентират учителските заплати в частните първоначални, прогимназиални и гимназиални училища, където месечното трудово възнаграждение не трябва да е по-малко от това за съответните длъжности /на учители и директори/ в държавните училища (Сборник 1937: 156).

В закона е предвидено социално осигуряване на учителите в частните училища при болест, но не и при старост, като се изключва възможността за държавна пенсия. Тези законоположения доближават нормативните бази на народните и частните училища, съдействат за подобряване на материалното състояние предимно на учителите в мюсюлманските училища и за повишаване на тяхната мотивация за работа. Отношението и отговорностите на държавата към трудово-социалното законодателство в частните училища е в духа на либералните ѝ традиции в сферата на образователната политика на малцинствата.

Въпросът с квалификацията и методическата подготовка на учителите в частните училища също е уреден в ЗНП. Съгласно измененията и допълненията на ЗНП от 1921 г. завършилите турска прогимназия или общообразователен курс се считат за правоспособни да учителстват в мюсюлманските училища (Държавен вестник, бр. 87, 21.07.1921).

Активна е законодателната намеса чрез правилниците от 1935, 1937 и 1939 г. и Закона от 1941 г. за учебниците и учебните помагала, предназначени за частните училища. В закона се изисква учебниците и помагалата да бъдат написани на български език по предметите: вероучение, гражданско учение, българска история, българска география и български език. По приемлива е тезата на Елена Сачкова за трансформацията на малцинствените училища в

народни, поради това, че: „дори 60 години след Освобождението много хора от малцинствата не знаят официалния език на страната, необходим за нормалната комуникация в обществото“ (Сачкова 1994: 64).

Това е свързано с по-голямата образователна вариативност, професионална мобилност и социална адаптивност, които владенето на официалния език за страната предпоставя. Въпреки въвеждането на българския език като задължителен учебен предмет в последните дни на учебните седмици – петък и събота – се преподава Коранът и други предмети на турски език. При проверка на училищата в с. Бързая и Костурино, Мочилградска околия, през 1938 г. се констатира: „Един голям процент от населението, предимно децата не знаят или почти не разбират български език“ (ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а. ед. 137, л. 10).

Например средищният директор на Кирковска община, Момчилградска околия, Г. Вулев нарежда на учителя в с. Завоя да изисква от учениците да не говорят на турски език, за да могат учениците по-лесно да усвоят българския език (ДА – Кърджали, ф. 140к, оп. 1, а. ед. 12, л. 6).

За да се подобри обучението на децата в частните турски училища, в списание *Учителска мисъл* през 1938 г. е поместена статия, в която се иска държавата да промени своето отношение към образованието на мюсюлманското население. Според автора е необходимо: „От държавен интерес е този народ, имаш, като всеки народ, добри и лоши страни, да се подтикне напред... държавата би трябвало да поеме изцяло издръжката им“ (*Учителска мисъл*, кн. 4, 1938).

Частните турски училища се откриват и по инициатива на видни общественици от някои селища в окръга. Така например Основно училище „Св. св. Кирил и Методий“ в ардинското село Горно Прахово е основано през 1925 г. по предложение на Емин Али Ефенди, считан за най-образован и авторитетен човек в селото, като частно първоначално училище. Емин Али Ефенди има завършено основно образование, което се счита по онова време в селото за най-високата образователна степен. Идеята за изграждане на училищна сграда принадлежи на Емин Ефенди, който през 1923 г. успява да издейства проект за строителство и с доброволния труд на местното население е завършено изграждането на училищна сграда през 1925 г. В началото на учебната 1925/1926 г. официално е открито първото светско първоначално училище в селото. Настоятелството назначава за учител Хафуз Хасан. Първият учител по български език в училището е Петко Драгоев, който преподава през учебната 1927/1928 г. При атестирането на учителите от частните първоначални училища от ИС на МОУИ от 27.06.–01.07.1929 г. Петко Драгоев получава оценка „усърдно“ за учебно-възпитателната работа. За учебната 1929/1930 г. за учители са назначени Кемал Мюмюн от с. Любено, Ардинска околия, и Тодор Тодоров Василковски от Троян, който преподава по учебния предмет „Български език“. Обучението се провежда в една учебна стая с учениците от първо до четвърто отделе-

ние, а броят им е между 35–40. Липсват необходими учебници, учебно-помощна литература – има само една черна дъска и няколко многоместни чина.

До 1945 г. в училището преподават учителите Исмаил Ибрямов, Тодор Паунов от с. Орещец, Хасковско, Юсеин Терзиев от Ардино и местният учител Хасан Хайрулов (Историческа справка).

Ограничаването на достъпа до народните училища на децата на мюсюлманите, липсата на системна политика за задържането им в задължителна училищна възраст и недостатъчната общообразователна подготовка повлияват върху духовното и стопанското развитие и превръщането им в социално индиферентна част на обществото (Стоянов 1998: 94).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА/BIBLIOGRAPHY

Извори/Primary Sources:

Архивни източници / Archival sources:

ДА – Кърджали, ф. 77, оп. 1 а.е. 1, л. 19. [DA – Kardzhali, f. 77, op. 1, a.e. 1, l. 19.]

ДА – Кърджали, ф. 92к, оп. 1, а.е. 2. [DA – Kardzhali, f. 92k, op. 1, a.e. 2.]

ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 2. [DA – Kardzhali, f. 95k, op. 1, a.e. 1, l. 2.]

ДА – Кърджали, ф. 214, оп. 1, а.е. 3. [DA – Kardzhali, f. 214, op. 1, a.e. 3.]

ДА – Кърджали, ф. 771, оп. 1, а.е. 1, л. 8. [DA – Kardzhali, f. 771, op. 1, a.e. 1, l. 8.]

Историческа справка: Историческа справка за училищата в Кърджалийски окръг.

// РИМ – Кърджали, Научно-спомогателен фонд на отдел „Нова и най-нова българска история“. [**Istoricheska справка:** Istoricheska справка za uchilishtata v Kardzhaliyski okrag.

// RIM – Kardzhali, Nauchno-spomogatelen fond na otdel “Nova i nay-nova balgarska istoria”.]

ЦДА – София, Ф. 166К, оп. 1, а.е. 886, л. 23–24. [TsDA – Sofia, F. 166K, op. 1, a.e. 886, l. 23–24.]

ЦДА – София, Ф. 117, оп. 2, а.е. 835, л. 3. [TsDA – Sofia, F. 117, op. 2, a.e. 835, l. 3.]

ЦДА – София, Ф. 173, оп. 5, а.е. 987, л. 25. [TsDA – Sofia, F. 173, op. 5, a.e. 987, l. 25.]

Ньойският договор 1994: Ньойският договор. С обяснителни бележки от д-р Богдан Кесяков и Димитър Николов. София: Мартилен. [**Nyoyskiyat dogovor 1994:** Nyoyskiyat dogovor. S obyasnitelni belezhki ot d-r Bogdan Kesyakov i Dimitar Nikolov. Sofia: Martilen.]

Сборник 1937: Сборник на законоположенията, правилниците и разпоредбите по ведомството на МНП, София. [**Sbornik 1937:** Sbornik na zakonopolozheniyata, pravilnitsite i razporedbite po vedomostvoto na MNP, Sofia.]

Периодичен печат/Press:

„Българско училище“, г. IV, кн. 3, 1931. [“Balgarsko uchilishte”, g. IV, kn. 3, 1931.]

„Държавен вестник“, бр. 87, 21.07.1921. [“Darzhaven vestnik”, br. 87, 21.07.1921.]

„Държавен вестник“, бр. 79, 10.07.1924. [“Darzhaven vestnik”, br. 79, 10.07.1924.]

„Мастанлийски окръжен вестник“, бр. 36 от 1926 г. [“Mastanliyski okrazhen vestnik”, br. 36 ot 1926 g.]

„Мастанлийски окръжен вестник“, бр. 9 от 9 октомври 1927 г. [“Mastanliyski okrazhen vestnik”, br. 9 ot 9 oktombri 1927 g.]

„Мастанлийски окръжен вестник“, бр. 100 от 1 юни 1930 г. [“Mastanliyski okrazhen vestnik”, br. 100 ot 1 yuni 1930 g.]

„Мастанлийски окръжен вестник“, бр. 109 от 10 септември 1930 г. [“Mastanliyski okrazhen vestnik”, br. 109 ot 1 septemvri 1930 g.]

„Мастанлийски окръжен вестник“, бр. 111 от 1 октомври 1930 г. [“Mastanliyski okrazhen vestnik”, br. 111 ot 1 oktomvri 1930 g.]

„Народна воля“, бр. 12 от 6 април 1931 г. [“Narodna volya”, br. 12 ot 6 april 1931.]

„Нов живот“, бр. от 7 юни 1966 г. [“Nov zivot”, br. ot 7 yuni 1966.]

„Просвета“, т. 1, кн. 10, 1936. [“Prosveta”, t. 1, kn. 10, 1936.]

„Родопски преглед“, т. IV, кн. 1, 1933. [“Rodopski pregled”, t. IV, kn. 1, 1933.]

„Стратегии“, бр. 1, 1994. [“Strategii”, br. 4, 1994.]

„Съзнание“, бр. 42 от 17 март 1930 г. [“Saznanie”, br. 42 ot 17 mart 1930 g.]

„Учителска искра“, бр. 27 от 1 май 1920 г. [“Uchitelska iskra”, br. 27 ot 1 may 1920.]

„Учителска мисъл“, кн. 4, 1938. [“Uchitelska misal”, kn. 4, 1938.]

„Училищен бюджет и администрация“, м. IX 1930 г. [“Uchilishten byudzhet i administratsia”, m. IX, 1930 g.]

„Училищен преглед“, кн. 1–3, 1922. [“Uchilishten pregled”, kn. 1–3, 1922.]

„Училищен преглед“, кн. 1–2, 1926. [“Uchilishten pregled”, kn. 1–2, 1926.]

„Училищен преглед“, кн. 4, 1927. [“Uchilishten pregled”, kn. 4, 1927.]

Литература/Secondary Sources:

Георгиев 1996: Георгиев, Б. Образованието в село Боровица, Кърджали. [Georgiev 1996: Georgiev, B. Obrazovaniето v selo Borovitsa, Kardzhali.]

Джаунов 1934: Джаунов, Вл. Кърджалийско и неговата гимназия, Кърджали. [Dzhaunov 1934: Dzhaunov, Vl. Kardzhaliysko i negovata gimnazia, Kardzhali.]

Сачкова 1994: Сачкова, Е. Нормативи за образованието на малцинствата в България (минало, настояще, бъдеще). // *Стратегии*, бр. 1. [Sachkova 1994: Sachkova, E. Normativi za obrazovaniето na maltsinstvata v Balgaria (minalo, nastoyashte, badeshte. / *Strategii*, br. 1.)]

Симеонов 1931: Симеонов, Ж. Българо-мохамеданските училища. // *Българско училище*, год. IV, кн. 3. [Simeonov 1931: Simeonov, Zh. Balgaro-mohamedanskite uchilishta. // *Balgarsko uchilishte*, god. IV, kn. 3.]

Стефанов б.г.: Стефанов, Ив. Просветното дело в Източните Родопи от Възраждането до 1944 г. Хасково, б.г. [Stefanov b.g.: Stefanov, Iv. Prosvetnoto delo v Iztochnite Rodopi ot Vazrazhdaneto do 1944 g.]

Стоянов 1998: Стоянов, В. Турското население между полюсите на етническата политика. София. [Stoyanova 1998: Stoyanova, V. Turskoto naselenie mezhdru polyusite na etnicheskata politika. Sofia.]

Харун 2015: Харун, Б. Турският език и култура в България в светлината на българското законодателство – традиции и съвременно състояние. Автореферат. Пловдив, 2015. [Harun 2015: Harun, B. Turskiyat ezik i kultura v Balgaria v svetlinatas na balgarskoto zakonodatelstvo – traditsii i savremenno sastoyanie. Avtoreferat. Plovdiv.]

Цонева 2013: Цонева, П. Образованието на децата от етническите малцинства в България и съпътстващите ги педагогически проблеми. // *Българско списание за образование*. бр. 1. [Tsoneva 2013: Tsoneva, P. Obrazovaniето na detsata ot etnicheskite

maltsinstva v Balgaria i sapatstvashtite gi pedagogicheski problemi. // *Balgarsko spisanie za obrazovanie*, br. 1.]

Цонков 1927: Цонков, Д. Доклад върху задължителното учение в Царство България през учебната 1925/26 г. // *Училищен преглед*, кн. 4. [**Tsonkova 1927:** Tsonkova, D. Doklad varhu zadalzhitelno uchenie v Tsarstvo Balgaria prez uchebnata 1925/26 g. // *Uchilishten pregled*, кн. 4.]

Чапкънов 1984: Чапкънов, Д. 70 години българско училище в Ивайловград. Кърджали. [**Sарkanov 1984:** Chapkanov, D. 70 godini balgarsko uchilishte v Ivaiylovgrad. Kardzhali.]

Ялъмов 2002: Ялъмов, И. История на турската общност в България. София. [**Yalamov 2002:** Yalamov, I. Istorica na turskata obshtnost v Balgaria. Sofia.]